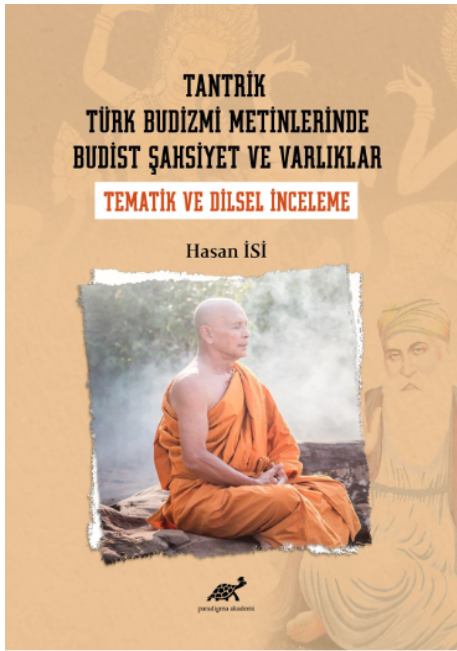

İSİ, HASAN: TANTRİK TÜRK BUDİZMİ METİNLERİNDE BUDİST ŞAHSİYET VE VARLIKLAR, TEMATİK VE DİLSEL İNCELEME

Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, ss. 1096. ISBN: 978-625-8118-75-9.

İSİ, HASAN: TANTRIK BUDDHIST PERSONS AND BEINGS IN TURKISH BUDDHISM TEXTS, THEMATIC AND LINGUISTIC STUDY

Abdullah YILDIRIM^{1*}

2019 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde *Eski Türkçe tantrik bir metin: Uşnīṣa vijaya dhāraṇī sūtra*² başlıklı doktora teziyle doktor ünvanını alan Hasan İsi, doktora mezuniyeti olan 2019 yılından günümüze değin Eski Uygurcanın Budist söz varlığı üzerine birçok inceleme ortaya koymuştur. Günümüzde daha çok Tibet Budizmi etkili Budist söz varlığına yönelik yaptığı çalışmalarla tanınan Hasan İsi'nin incelemelerinden biri de, 2022 yılında Paradigma Akademi Yayınevi tarafından basılan *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar (Tematik ve Dilsel İnceleme)* adlı çalışmadır.

Tokyürek, Buddha teriminin 'farkında olmak, düşünmek, dikkat çekmek, uyanmak' anlamlarındaki *budh* kökünden türediğini belirterek terimin anlamını 'tam bilinç, tam aydınlanma' biçiminde verir (2019: 68). Başta tarihî Buddha olmak üzere, Buddha dini içerisinde yer alan birçok kutsi varlığın ele alındığı bu çalışmada, yazar öncelikle *Tantrik Türk Budizmi* kavramına değinmektedir. İsi'ye göre, Klasik Sonrası Budist Uygur Edebiyatı olarak adlandırılan *Tantrik Türk Budizmi*, Tibet Budizmi'ne dayalı gelişen ve 13-14. yüzyıllara denk gelen dinî yazı geleneğidir. Klasik Öncesi ve Klasik Uygur dönemlerinde ağırlıklı olarak Buddha öğretisinin felsefi yönü üzerine görüşlerin yansıtıldığı Budist Uygur metinleri, Tibet Budizmi doğrultusunda Tibet yerli inancının Budizm ile sentezlendiği Tantrik akımlar doğrultusunda, hem felsefi hem de Gurular, Tanrıçalar, Şeytanlar vb. büyüye ve meditasyona dayalı uygulamalarla meydana gelmiş canlı ve hareketli bir edebiyat özelliği göstermektedir (s. 1). İsi tarafından zikredilen açıklamalar temelinde

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE, abdullahyildirim350@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2111-9874.

² Aynı eser, 2021 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır; bk. Hasan İsi (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 342 sayfa. ISBN: 978-975-17-4902-4.

Uygurlardaki Budist harekâtın son kolu olarak Tantrizm'den bahsedilmesi, Uygurların Budizm ile olan tarihsel ilişkilerini kronolojik açıdan göstermesi bakımından önemlidir.

İsi, yirmiden fazla Eski Uygurca Tantrik metni tarayarak oluşturduğu çalışmasını şu başlıklara ayırmıştır:

Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar	
(Tematik ve Dilsel İnceleme)	
Çalışmanın Başlıkları	Giriş (s. 1-15)
	Budist Uygur Dinî Terminolojisi (s. 17-59)
	Buddha Kişiliği (s. 67-286)
	Bodhisattva Kişiliği (s. 287-301)
	Budist Topluluk Üyeleri (s. 303-338)
	Öğreti Ustaları (s. 339-438)
	İlah ve Tanrıçalar (s. 439-610)
	Mitolojik Varlıklar (s. 611-740)
	Hint Toplum Düzeni İçerisinde Yer Alan Kişiler (s. 741-764)
	Sonuç (s. 765-803)
	Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları (s. 805-845)
	Karşılaştırmalı Budist Terimler (s. 847-978)
	Dizinler (s. 979-1028)
	Eski Uygurca Budist Terimler Dizini (s. 979-990)
	Moğolca Budist Terimler Dizini (s. 991-1028)
Açıklamalar (s. 1029-1096)	

Tablo 1. Çalışmanın İskelet Bölümleri

'Budist Şahsiyetler' temelinde kapsamlı başlıklardan oluşan bu çalışmada görüldüğü üzere, hem tematik hem de dilsel incelemeler söz konusudur. Yaklaşık 15 bölümden oluşan eser, ansiklopedik nitelikte de sayılabilir.

Eserin başlıklarına bakıldığında, yazar *Giriş* (s. 1-15) bölümünde, Eski Uygurcanın tanımını yaparak Eski Uygurcanın dönemleri hakkında genel bir bilgi vermiştir. Araştırmacı, daha sonra çalışmasının amacını, araştırma sorularını, özgünlüğünü ortaya koyarak çalışmada uyguladığı

yöntemlerden bahsetmiştir. Bu başlıklardan anlaşılacağı üzere yazar, araştırmasını net bir şekilde ortaya koyarak doğacak belirsizliklere karşı okuyucuyu bilgilendirmiştir.

Çalışmanın *Budist Uygur Dinî Terminolojisi* başlıklı bölümünde (s. 17-59) ise Uygur dinî terminolojisi üzerine yerli ve yabancı araştırmacıların yaptığı değerlendirmelere yer verilmiş, Budist Uygur terminolojisine kaynak olan diller hakkında bilgilere yer verilmiştir. İlgili dil tanıtılmakla birlikte, Eski Uygurcaya kaynak ya da aracı olan dilin Türk dili ile olan ilişkisi de ön plana alınmıştır. Çalışmada Soğdca, Toharca, Çince, Moğolca, Sanskritçe, Tibetçe dilleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Burada, ağırlıklı olarak *Tantrik Türk Budizmi'nin Dinî Terminolojisinin Kaynak Dilleri* başlığında Eski Uygurca malzemenin karşılaştırıldığı diller hakkında bilgiler yer almaktadır. İlgili bölümler ve çalışmada tespit edilen söz varlığı karşılaştırıldığında, 'Budist Şahsiyetler' noktasında Eski Uygurcaya Moğolca ve Palice'den terim alınmadığı görülmüştür. Burada, araştırmacı hem dil ilişkileri hem de Budist söz varlığını ortaya koyma adına Palice ve Moğolcaya yer verse de, zikredilen her iki dil 'Budist Şahsiyetler' temelinde Eski Uygurcaya kaynak oluşturmamaktadır. Bu sebeple, ilgili dilleri aynı bölümde farklı başlıklarla vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

Çalışmanın *Buddha Kişiliği* (s. 67-286) bölümünde araştırmacı, Buddhayı şöyle tanımlamış: *Buddha*, "uyanmış" anlamına gelen dinî bir terimdir. Buddha, aydınlanmayı, bilgeliğin ve şefkatin mükemmelliğini kazanmış, iki belirsizliğin karanlığını temizleyen ve iki yönlü bilgeliğin yeşerdiği kişidir. Özellikle Buddha terimi, Budizm'in kurucusu Śākyamuni olarak da bilinen Siddhārtha Gautama'ya verilen unvandır (s. 61). Çalışmanın en kapsamlı olan bu bölümünde Buddha şahsiyetine dair adlandırmalar, Buddha'nın unvanları, Budhalar, Buddha'nın öğrencileri, Buddha'nın dört soylu kişisi (Āryapudgala), Buddha'nın düşmanı: Devatta, Buddha Babası ve Buddha Anası: Yab Yum ve Buddha'nın fiziksel özellikleri (otuz iki büyük özellik / seksen küçük özellik) alt başlıklar ile okuyucuya doyurucu bilgiler verilmektedir. Bu bölümdeki dinî terminolojiye ait kavramlar tanıklar eşliğinde araştırmacıların görüşlerine yer verilerek dilsel ve tematik açıdan incelenmiştir. Ağırlıklı olarak Beş Meditasyon Buddhası ve onlara ait Bodhisattvalarının ele alındığı bu bölüm, Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmi'ne nazaran kapsamlı örneklerle sahiptir.

Çalışmanın *Bodhisattva Kişiliği* (s. 287-301) adlı bölümünde Bodhisattva kavramının kökeni ve taşıdığı anlamlar hakkında bilgiler verilerek Bodhisattva kavramlarıyla ilgili *ḍakā*, *mahāsattva*, *mahā-upaputra* gibi dinî terminolojiye ait ifadeler, tanıklar ışığında dilsel ve tematik açıdan ele alınmıştır. *Buddha Kişiliği* (s. 67-286) bölümüne göre, buranın kısa olmasının sebebi, araştırmacının Beş Buddha Ailesine ait Bodhisattvaları bu bölümde işlemesinden ileri gelmektedir.

Çalışmanın *Budist Topluluk Üyeleri* (s. 303-338) başlıklı bölümünde ise gerek Buddha cemaatine mensup bireyler gerek Buddha cemaati dışındaki üyelerin hem maddi hem de manevi katkıları üzerinde durulmuştur. Budist cemaate dair genel bilgilerin yer aldığı bu bölüm, sahip olduğu söz varlığı ürünleriyle Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmiyle uyumaktadır.

Çalışmanın özgün ve kapsamlı bölümlerinden biri de, 'Öğreti Ustaları' (s. 339-438) kısmıdır. İlgili bölümde, Öğreti ustalarına dair terimler, Dördüncü mücevher: Guru ve Gurular alt başlıklarıyla işlenen *Öğreti Ustaları* bölümü, çalışmanın hacimli bölümlerinden biridir. Bu bölümde tanıklarıyla *açarè, bahşı, k(e)şi, lama, isdonpa, upadyayè* ve *yogaçarè* isimli öğreti ustaları hakkında detaylı bilgiler verilerek Tantrik düşüncelerin uygulama biçimi ve ilgili öğreti ustaların görevlerine ilişkin değerlendirmeler işlenmiştir. İlgili bölümde, Tantrik öğretiye hizmet eden 45 Guru ismi tespit edilmiş, bunlara yönelik dilsel ve tematik incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın belki de en ilgi çekici kısmı olan *İlah ve Tanrıçalar* (s. 439-610) bölümü, *Koruyucu Tanrılar ve İlahlar* ile *Tanrıça* alt başlıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. *Koruyucu Tanrılar ve İlahlar* alt başlığında Tantrik Türk Budizmi'nde tanıklanan şahsiyetlerin Budist Uygurlardaki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir alt başlık olan *Tanrıça* bölümünde ise Tantrik Türk Budizmi'nde kadına verilen değer ön plana çıkarılarak bu yönüyle Klasik Budizm ile ayrıldığı noktalar vurgulanmak istenmiştir. Burada hem Budist gelenekte yer alan ilahlar hem de sembolik işlevdeki nesnelere Tantrik Budistlerce ilahlaştırıldığı örnekler ele alınmıştır.

Çalışmanın *Mitolojik Varlıklar* (s. 611-740) bölümü *Efsanevi Varlıklar* ile *Kötü Ruh ve Şeytanlar* alt başlıklarıyla oluşturulmuştur. Bu bölümde Hinduizm'den Tantrik Türk Budizmi'ne geçen efsanevi şahsiyetler ile Tibet Budizmi'ne has yerel ruhlar ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. İlgili bölüm, kapsamlı örneklerle sahip olup bünyesinde 'Tantrik' fikri yansıtan muhteva barındırmaktadır.

Çalışmanın 'Budist Şahsiyetler' temelinde son bölümü, *Hint Toplum Düzeni İçerisinde Yer Alan Kişiler* (s. 741-764) adlı kısımdır. Bu bölümde, ağırlıklı olarak Budist toplumun önde gelen şahsiyetleri olan *Krallar* (Ajātasātru, Vaidehī (Ajātasātru'nun Annesi), Triśaṅku), *Prenler* (Jeta, Sudhana), *Kast Sistemi Üyeleri* (Brāhmaṇa (Rahipler), Kṣatriya (Savaşçılar/Soylular), Vaiśya (Tüccarlar) ve *Marjinal Bir Dinî Grup: Kāpālīka* kavramları tanıklar eşliğinde ele alınmıştır. Bu bölüm, genel olarak Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmi'nin söz varlığı uyuşmakla birlikte, Tantrizm'e özgü kavramları da bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmanın *Sonuç Bölümü* (s. 765-803), iki ana eksen etrafında işlenmiştir. Birinci kısımda, *Çalışmanın Araştırmaları Soruları* başlığında ortaya konan sorular temelinde, soru-cevap yöntemiyle 6 soru sorulup ayrıntılı cevaplar verilmiştir. İkinci kısımda ise tematik ve dilsel açıdan ele alınan 419 terimin hem köken ilişkisine göre hem ödünçleme ilişkilerine göre elde ettiği verileri tablolar hâlinde somutlaştırma yoluna gidilmiştir. Bu yönüyle, ilgili bölüm çalışmada elde edilen söz varlığı ürünlerinin dilsel düzeyde yorumunu 'terminoloji' noktasında göstermekle birlikte, Budist Uygurların Türk dilini kullanma ve işleme gücünü de yansıtmaktadır.

Zengin bir kaynakçaya sahip çalışma, alfabetik sıra ile verilerek *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* (s. 805-845) adı altında tek başlık hâlinde hazırlanmıştır. İlgili bölümde, yer yer yazım hataları söz konusu olsa da, bunların çalışmanın yeni baskısında düzeltileceği ümidindeyim.

Çalışmada ortaya konan söz varlığı unsurlarının özeti niteliğindeki bölümü, *Karşılaştırmalı Budist Terimler* (s. 847-978) başlıklı kısımdır. Burada, çalışmada madde başı olarak dizilen 419 Eski Uygurca terimin başta Sanskritçe olmak üzere, diğer dillerdeki karşılıkları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından okuyucuya kolaylık sağlayacağı söylenen bu bölüm, her ne kadar çalışmada bir kolaylık olarak yer alsada, böyle bir tabloya yer verilmeyebilirdi de.

Çalışmanın *Dizinler* Bölümünde (s. 979-990), iki dizin yer almaktadır: *Eski Uygurca Budist Terimler Dizini* ve *Moğolca Budist Terimler Dizini*. Araştırmacının çalışmasını iki dizin ile taçlandırması şüphesiz eserin değerini arttırmıştır. Çünkü özellikle Moğolcanın bütünüyle Budist Uygur söz varlığıyla karşılaştırıldığı çalışma sayısı çok azdır. Ayrıca, çalışmada *Moğolca Budist Terimler Dizini* ile Moğolca sözcükler alfabetik olarak sıralanmış, dipnotlarda ilgili Budist terimi oluşturan Moğolca kelimelerin anlamı gösterilmekle birlikte, Moğolca ekler hakkında da bilgiler ortaya konmuştur.

Çalışmanın son kısmı olan *Açıklamalar* (s. 1029-1096) bölümünde ise *Budist Şahsiyet ve Varlıklar* ile ilgili önemli görülen bazı dinî terim ve kavramlar üzerine görüşler yer almaktadır. Bu bölümde açıklanan terimler, çalışmada dipnotta verilse de, çalışmanın hacmi göz önüne alındığında, bu yöntemin ‘görsel bir kalabalık’ oluşturacağı barizdir.

Netice itibariyle, her eser bünyesinde bir ‘fikir’ ve bu ‘fikir’ temelinde bir ‘yöntem’ barındırmaktadır. Her çalışmada olduğu gibi, eldeki eserde bünyesinde taşıdığı ‘fikir’ ve ‘yöntem’ açısından değerlidir. Çalışmada yer yer yazım hataları ve düşük/devrik cümleler söz konusudur. Çalışmanın hacmi ve bünyesinde taşıdığı fikir düşünüldüğünde bu durum ‘normal’ olarak karşılanabilir. Eldeki eser, hacimli olmasına rağmen, çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, araştırmacı ortaya koyduğu bölümlere hâkim olup konuyu ‘Sonuç’ Bölümü’ne taşıyabilmiştir.

Bu yönüyle, yirmiden fazla *Tantrik Türk Budizmi* metni taranarak ortaya konmuş 419 Eski Uygurca terim, tanıklar temelinde, ilgili eserin geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir. Yerli ve yabancı araştırmacıların görüşleriyle desteklenerek tematik ve dilsel değerlendirmeler ile ele alınan bu eser, ciddi bir çalışma ve özverinin ürünü olarak alandaki boşluğu dolduracak niteliktedir. İlgili eserin Türk dili, tarihi ve kültürü için önemli bir kaynak olacağı umundayım. Türkoloji literatürüne bu eseri kazandıran Dr. Öğr. Üyesi Hasan İsi’yi kutlar, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

KAYNAKÇA

İsi, H. (2022). *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar (Tematik ve Dilsel İnceleme)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.